

Liberal Eğitim

Hadi Adanalı*

Bu yazıda Marta Craven Nussbaum'un *Cultivating Humanity: A Classical Defense of Reform in Liberal Education* (Cambridge Massachusetts: Harvard University Press, 1998) adlı kitabı değerlendirilmektedir.

Batı dünyasında liberal gelenek köklerini antik Yunan ve Roma'da arama eğilimindedir. Günümüzde batılı yazarlar liberal tezlerini eski Yunanlı ve Romalı düşünürlerden yaptıkları alıntılarla destekler ve temellendirmeye çalışırlar. Marta Nussbaum'un bu eseri Amerikan üniversitelerinde verilen liberal eğitimde yapılması gereken reforma böyle bir meşruiyet arama çabasıdır. Ülkemizde son zamanlarda liberalizm üzerine yazılan makale ve kitapların sayısında artış görülmekte ve liberal fikirler yazılı basın ve görsel medyada daha sık tartışılmaktadır. 1980 sonrası Türkiye'de yüksek eğitimin yeniden yapılandırılmasında Amerikan modelinin benimsenmesi sebebiyle, tanıtımını hedeflediğimiz bu eserin biraz ayrıntılı bir şekilde incelenmesi, okurları tarafından mazur görüleceği umulmaktadır. İlk bölümde yazarın fikirleri kendi ifadelerine yakın bir şekilde özetlenecek, ikinci bölümde ise bu görüşler eleştirel bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Nussbaum girişte okuyucuyu Amerikan liberal eğitimde baş gösteren sorunlarla tanıştırmakta ve diğer bölümlerde işlenecek konu-

lara hazırlamaktadır. Yazar "Sokratik Öz İnceleme" adlı birinci bölümde Atina'daki "Eski Eğitim" ile Sokrates'in temsil ettiği "Eleştirel Sorgulama" arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Eski eğitim geleneksel değerlerin sorgulanmaksızın genç nesillere öğretilmesini hedeflerken, Sokrates geleneğin otoritesine başkaldırmış ve akli tek otorite olarak görmüştür (s. 15). Sokrates öncesi düşünürler kendi düşüncelerinin doğruluğundan bir hayli emindiler. Onlar varlığın özü, evrenin kaynağı gibi günlük hayatın dışında kalan soyut konularla ilgileniyor ve sıradan insanların bu konularda doğruya ulaşamayacağını düşünüyorlardı. Bilgiye bu seçkin yaklaşım, o dönemde Atina'da nemalanmaya başlayan demokrasiye ters düşmekteydi. Sokrates'in çıkışı bu açıdan önemliydi. O ilk olarak bilge olduklarını sanan kimileri sorgulamakla işe başladı ve onların bilgelik iddialarının boş olduğunu göstermeye koyuldu (s. 20-22).

Sokrates, sorgulanmamış bir hayatın yaşamaya değmediğini düşünmekteydi. Birey geleekten ve geleneksel eğitimden edindiği inanç ve düşüncelerini eleştirel bir incelemeye tabi tutarak özümsemekle sorumludur. Geleneksel değerleri sorgulamadan kabul edenler, aslında, ne bu değerleri tam olarak anlayabilirler ne de karşılaştıkları yeni durumlarda bu değerlerin sağlıklı bir şekilde kendilerine rehberlik etmesini bekleyebilirler. Mesela adaleti "doğruyu söyleme ve borcu ödeme" olarak tanımlayan bir kimse bu tanıma uygun davranmanın hak-

* Yrd. Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

sızlıklara yol açtığı durumlarda ne yapacağını bilememektedir. Genelde bu kimseler, farklı sorunlara çözüm getirecek daha genel bir adalet tanımı arayışı içine girmezler. Günümüzde de pek çok meslek sahibi benzer sorunlarla karşı karşıyadır. Mesela mevcut kanunların adaleti yerine getirmede yeterli olmadığı veya mevcut pratiğin hastanın menfaatlerini koruyamadığı durumlarda hukukçular ve doktorlar kanunları ve uygulamaları yeniden gözden geçirmek zorundadırlar (s. 24-25).

Aslında gerçek Sokrates ile Platon'un bize diyaloglarında aktardığı Sokrates'in her zaman uyuşmadığı söylenebilir. Sokrates her bir bireyin kendini incelemesi konusunda ısrarlıdır ve demokrasinin diğerlerine nazaran en iyi idare şekli olduğuna inanır. Bazı diyaloglarında Sokrates'i bir karakter olarak kullanıp kendi düşüncelerini ona söyleten Platon ise, gerek bilginin gerekse yönetimin bir seçkinler grubuna ait olması gerektiğini savunur (s. 26). Gerçek Sokrates'i, Platon'un kısmen tahrif ettiği Sokrates'ten ayırabilseydik, onun hala seçkin olduğu söyleyebilir miydik? Sıradan insanların doğruyu bulabilme ve kendilerini idare edebilme yetilerine sahip olması, bu yetiyi her zaman yerinde kullanabileceklerinin teminatı mıdır? Sokrates bu konuda iyimser bir yanlıgı içinde değildir. O karşısına çıkan halkı acımasızca eleştirir hatta bazen aşağılar. İnsanlar arasında akıl karşıtlığının yaygın olduğunun farkındadır. Fakat, yine de o, bireyin sahip olduğu bu yetiyi geliştirip mükemmel hale getirebileceğine inanır. Ona göre bunun tek yolu eğitimidir, fakat gelişigüzel bir eğitim veya rastgele bir öğretmen değil (s. 27-28).

Sokrates'in bu fikirleri M.Ö. üçüncü yy.'da Atina'da başlayan ve Roma'da gelişen Stoa ekolü üzerinde etkili oldu. Aralarında *Seneca*, *Cicero* gibi filozoflar ve Markus Aurelius gibi imparatorlar olan Stoalı düşünürler, Sokratik hedeflere dayalı liberal bir eğitimin oluşumunda hem teorik hem de pratik katkı sağladılar. Onlara göre eğitimin hedefi öğrencinin kendi düşüncelerine sahip çıkmasını sağlamak ve onu geleneklere bağlılığın ve taklidin oluşturduğu pasiflikten kurtarmaktır. Onlar, akla uygun bir hayatın yaşanması için inanç ve değerlerin sorgulanmasını şart koştu (s. 28-29).

Geleneksel "liberal çalışmalar" (*studia liberalis*), Roma'da eğitimin özünü oluşturmaktaydı. Roma üst tabakasına hizmet veren bu eğitim programında gramer, müzik, şiir, matematik, bilim ve hitabet dersleri okutuluyordu. "*Liberalis*", Romalılar için "hür centilmenlere uygun" anlamına geliyordu. Seneca'ya göre bir eğitimin liberal ismini hak edebilmesi için öğrencileri hür düşünen, toplumun değer ve geleneklerini eleştirel bir incelemeden geçiren kimseler haline getirmesi gerekiyordu (s. 30).

Nussbaum, Seneca ve diğer Stoalı yazarların eğitim üzerindeki düşüncelerinden hareketle Sokratik liberal bir eğitimde olması gereken dört ilkedden bahsetmektedir.¹ Buna göre Sokratik eğitim: (1) Eşit olarak her insan içindir; (2) öğrencinin şartlarına ve ortamına uygun olmalıdır; (3) çoğulcu olmalı, farklı norm ve gelenekleri göz önüne almalıdır; (4) kitapları otorite haline getirmemelidir. Sokratik liberal eğitim, kendi adına düşünebilen, düşüncesini akli delillerle savunabilen ve mantıksal akıl yürütme becerisine sahip hür bireyler yetiştirmeyi hedeflemektedir (s. 30-35).

Amerikan üniversitelerinde Sokratik sorgulama ve felsefe ağırlıklı liberal eğitime kuşku içinde bakan, hatta düşmanlık besleyen kimseler mevcuttur. Sokratik akla muhalefet hem sağ hem de sol kanattan gelmektedir. Muhafazakâr kesimden gelen itirazlar, Sokratik aklın, geleneksel ve dinî değerlerin terk edilmesine ve kültürel yozlaşmaya yol açacağı doğrultusundadır. Felsefe dersi alan öğrencilerin dinî değerlerini terk ederek, "Seküler Hümanizme" kaymalarından korkulmaktadır. Sol kesimde, daha çok edebiyat çevrelerinde yoğunlaşan postmodernist akım ise, eleştirel aklın ve mantığın sadece kendi alanlarında geçerli olduğunu, güç karşısında bir etkilerinin bulunmadığını, mantıksal argümanların kadınların, azınlıkların ve Batılı olmayan insanların düşünme şekillerine yabancı olduğunu ileri sürmektedir. Bazı postmodernistler işi doğruluk ve nesnellik kavramlarına hücum etmeye kadar vardırırmakta ve bu kavramların sadece çıkar aracı olarak kullanıldığını savunmaktadır. Yazar, postmoder-

¹ Yazar beş ilkenin olduğunu söylemekte, fakat müteakip sayfalarda sadece dört ilke verilmektedir.

nistlerin bu fikirlerini eleştirmekte, doğrunun ve nesnellığın bilimsel araştırmalarda hedef olmaktan çıkartılmasının sinsi bir tehlikeyi içinde barındırdığını ve şüphecilğe götürdüğünü belirtmektedir (s. 35-40).

Sokratik metodun eleştirel argümana ve argüman tahliline önem vermesi sebebiyle liberal eğitimde felsefe dersleri ağırlıklıdır. Amerika'da liberal eğitim veren bazı üniversitelerde öğrenciler, en az bir dönem felsefe dersi almak zorundadır. Bu uygulamanın her yönüyle mükemmel olduğu söylenemez. Bağımsız düşünme ve eleştirel sorgulamayla erken tanışmaları sebebiyle öğrenciler bazen, derinlemesine araştırma ve incelemenin ağır gelişen sürecini öğrenememekte ve sahte bir güven duygusuna kapılabilmektedir (s. 47-48).

"Dünya Vatandaşları" adlı ikinci bölümde yazar, antik Yunan ve Roma'da kimlik kavramı üzerinde durmaktadır. Yunanlı Kinik filozof Diogenes'e (ö. 323) nereli olduğu sorulduğunda; "ben bir dünya vatandaşıyım" diye cevap vermişti. "dünya vatandaşı" teriminin sahibi Diogenes, doğum yerinden uzakta, sıla hayatı yaşadı ve hürriyeti adına zengin ve güçlü kimselerin himayesine girmede. Fakirliği özgürlük olarak gördü, bu yüzden pazar yerinde bir fıçıyı "ev" edindi. Ona göre ifade özgürlüğü "insan hayatındaki en iyi şeydi". Platon onu bir gün kıvırcık yıkarken görür ve "eğer Dionysius'a hürmet etseydin, şu anda kıvırcık yıkamak zorunda kalmazdın" der. O da, "sen de eğer kıvırcık yıkasaydın, Dionysius'a hürmet etmek zorunda kalmazdın" diye cevap verir. Platon'a göre Diogenes "delirmiş bir Sokrates'tir." Gerçekten de Diogenes'le Sokrates arasında benzerlikler vardır. Her ikisi de geleneklerin akla dayalı eleştirisini savunur; fakat Diogenes, Sokrates'ten farklı olarak gelenekleri açıktan ihlal etmiş, pazar yerinde herkesin ortasında yemeklerini "bir köpek" gibi yemiştir ve bu yüzden kendisine 'köpek' lakabı verilmiştir. Diogenes ve diğer Kinikler gelenekleri açıktan çığnerken, amaçları, hangi ahlâkî değerlerin sağlam dayanaklarının olduğunu sorgulamaktı. Diogenes'e göre "akıl, daha genel insan ihtiyaçları ve emelleri ışığında gelenekleri ve varsayımları titizlikle incelemelidir". Birey, kendi kültürünün değerlerine ve norm-

larına körü körüne bağlılıktan ancak akla dayalı "eleştirel bir yabancılık" sayesinde kurtulabilir, evrensel değerlere ve "dünya vatandaşlığına" ancak bu şekilde ulaşılabilir. (s. 56-58)

Yunanlılar arasında Herodot, Sokrates, Platon ve Aristo gibi düşünürler, kültürel çoğulculuğun ilk temsilcileri arasında görülebilir. Herodot Yunanlıların Mısırlılardan ve Perslerden neler öğrenebileceği üzerinde ciddiyetle durmuştur. Diğer kültürleri incelemek, bir kültürde doğal ve normal olarak kabul edilen pek çok şeyin aslında, mahalli ve adete dayalı olduğunu gösterebilir. Mesela bir kültür ölülerini gömer, diğeri yakar, bir diğeri ise açıkta yırtıcı kuşların yemesi için bırakır; her kültür, diğerrinin adetlerini kabul edilemez görür. Farklı kültür ve deneyimleri araştırma, ahlâkî ve politik değerlerin doğal mı yoksa örf ve adete dayalı mı olduğu hakkındaki sorulara cevap bulmada yardımcı olur (s. 53-54).

Sokrates öncesi Atina'daki geleneksel eğitim, toplumdaki değerlerin eleştirel olmayan bir biçimde öğrenilmesini ve özümsemesini hedeflemekteydi. Bu geleneğin en iyi uygulayıcısı olan Sparta'da "Eski Eğitim"de yeknesaklık ve kuralcılık hakimdi. Spartalılara göre iyi bir vatandaş "geleneklerin itaatkâr takipçisiydi". Demokrasinin gerekleri olan tartışma, hür düşünce ve ifade özgürlüğü, otoriter bir toplum ve devlet yapısı için feda edildi. Atinalılara göre Spartalılar, kendi devletlerine hizmet etmekte hür değildiler; çünkü onlar davranışlarını düşünce ve tercihe değil, itaate bağladılar. Devletlerinin dışına çıktıklarında nasıl davranacaklarını bilememekteydiler. Diğer yandan Spartalılar, eleştiri ve hür düşünceye dayalı Atina usulü eğitimin, ahlâkî ve toplumsal çöküşe sebep olacağını savundular. Atinalılara göre cesaret, ancak, hür iradeye dayalı bir tercih olduğunda değer kazanır; "gerçek cesaret hürriyeti gerektirir ve hürriyet de eleştirel düşünmeyi uyandıran bir eğitimle en iyi biçimde geliştirilebilir" (s. 54-55).

Geleneksel değerlerin sorgulanması bazı yenilikleri beraberinde getirebilir. Mesela Sokrates, kadınların eğitiminin gerekli olduğunu savunur. Eğer kadınlara eğitim imkanı sağlamanın aleyhinde iyi deliller yoksa (ki Sokrates olmadığını düşünür), geleneğe dayalı kuralı

devam ettirmenin hiçbir anlamı yoktur. Platon, *Cumhuriyet*'inde sık sık diğer kültürlerle atıflarda bulunur ve ideal bir devletin diğer kültürlerin iyice araştırılmasını gerektirdiğini ima eder. Aristo'nun *Atina Anayasası*, böyle bir kültürler arası araştırma neticesinde (153 değişik politik organizasyon incelendikten sonra) kaleme alınmıştı. Aristo, *Politika* adlı eserinde de, aynı şekilde, tarihî veya kendi döneminin örneklerine başvurmakta ve neticede Atina geleneklerini eleştiren bir ürün ortaya koymaktadır. Yazar, kültürler arası incelemelerin Atina'da politik ve felsefî söylemin oluşmasında önemli bir yere sahip olduğunu ileri sürmektedir (s. 55-56).

Diogenes'in modelini takip eden Roma Stoalıları, "kozmpolit" (dünya vatandaşı) kavramını geliştirdiler. Stoalı düşünür Seneca, her birimiz için iki farklı toplumun var olduğunu söyler; doğuştan gelen, tarihin sınırlarını çizdiği toplum ve sınırlarını güneşin çizdiği insanlık toplumu. Birey olarak bize düşen doğuştan gelen sınırları, ırk, din ve sınıf farklarını aşarak, "tüm insanları hemcins vatandaşlarımız ve mahallemizin sakinleri" olarak görmektir. Diğer bir Stoik düşünür Cicero, herkese eşit davranmayı, savaşlarda bile adaletli ve insafli olmayı öğütlemiştir. Roma İmparatoru Marcus Aurelius, *Meditasyonlar* adlı eserinde, diğer insanları anlamak için geniş bir birikime ihtiyaç olduğunu söyler. Aurelius yaşamanın mümkün olduğu her yerde erdemli yaşamanın da mümkün olduğunu, dolayısıyla pazarla saray arasında bu açıdan herhangi bir fark olmadığını düşünür. Ayrıca kırgınlık ve kin, Stoalılara göre, toplumda öğrenilen karakter özelliklerindedir. Sonradan öğrenildiği için, toplumdan miras alınan diğer değerler gibi, bu iki yeti de aklın eleştirel incelemesine tabi tutulabilir ve değiştirilebilir (s. 59-66).

Yazar, "dünya vatandaşlığı" fikrinin Amerikan yüksek eğitiminin hedeflerinden biri olması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden diğer kültürler öğrenilmeli, fakat bu, bireyin, kendi kültürünün daha üstün olduğunu görmek için değil, mahalli kimlikleri evrensel kimlik adına aşmayı öğrenmek için yapılmalıdır. Bazı grupların kendi kimliklerini öne çıkarmaları onların evrensel kimliğe ulaşmalarına engel ol-

makta, ayrımcılığa ve bölünmeye götürmektedir. Vurgu, bireyler ve gruplar olarak bizleri ayıran hususlara değil tüm insanlık olarak bizleri bütünleştiren değerler üzerinde yapılmalıdır (s. 60).

Yazara göre "dünya vatandaşlığı" fikri mahalli bağları bırakmayı gerektirmez. Birey birbirini içine alan çemberlerle çevrilidir. Bu çemberler, bireyin kişiliğini oluşturan en dar çemberle başlar, aile, mahalle, toplum, ırk, din, millet vs. ile genişleyerek büyür. Fakat tüm çemberleri içine alan bir "insanlık çemberi" vardır. Yazara göre bireye düşen görev, mahalli bağları reddetmek değil, merkezden dışı doğru açılmak olmalıdır. Mesela dil, insanların iletişiminde kullandığı en önemli araç olmakla birlikte, bir dilin, bizim ana dilimiz olması, onun, diğer dillerden üstün olduğu anlamına gelmez. İnsan aklılığı herhangi bir dili konuşan bir toplumun elinde değildir. Stoalıların bu görüşleri daha sonraları Batıda etkili olmuştur. Mesela Cicero'nun savaşlarda insafli ve adaletli olunması gerektiği fikri "haklı savaş" teorilerinin ortaya çıkmasına sebep olmuş, yine Romalı Stoalıların "dünya vatandaşlığı" fikri Kant'ın ahlakına yansımıştır. Kant, aidiyeti ne olursa olsun hiçbir insanın bir araç olarak görülmemesi gerektiğini savunur (s. 60-62).

Yazar'a göre modern eğitim çok kültürlü olmalı, farklı tarih ve kültürleri içermelidir. Mesela Amerika'da eğitim doğal olarak mahalli unsurlar taşır; Amerikan tarihi, Amerikan Anayasa geleneği, Batı politik düşünce geleneği, Anglo-Amerikan edebiyatı vs. Fakat mahalli tarih ve kültür, daha geniş Batı geleneğinin bir parçasını oluşturan dünya gelenekleri çerçevesi içinde değerlendirilmelidir. "Dünya Medeniyetleri" gibi derslerde öğrenciler, kendi kültürleri ve gelenekleri dışında bir kültürü inceleme ve mukayese etme imkanına kavuşacaklardır.

Yazar'a göre "dünya vatandaşlığı" süreci yalnızlığı, hatta bir sürgün hayatını beraberinde getirebilir. İnsanın alışık olduğu çevrede kalması çok daha kolaydır. Bu çevrenin rahatlığını ve güvenini bırakmak zordur, fakat eğitimciler, öğrencilere bunun gerekliliğini ve güzelliğini göstermekle yükümlüdürler. "Samimiyetle sorgulayan bir vatandaşlık samimiyetle

alkışlayandan çok daha önemlidir.” Ayrıca bu tür bir eğitim demokrasinin geleceği açısından kaçınılmazdır (s. 83-84).

Üçüncü Bölümde yazar, ilk iki bölümde işlenen ideallere ulaşmada edebiyatın nasıl yardımcı olacağını işlemektedir. Edebiyat bize, diğer kimselerin düşüncelerini ve hislerini anlamada yardımcı olabilir. İngilizcede “kendini başkasının ayakkabısına koymak” olarak tabir edilen bu hususu hayâl dünyamızda gerçekleştirebiliriz: Erkek olarak bir bayanın, bir kölenin veya herhangi bir insanın iç dünyasını tanımaya, hatta sınırlı da olsa, yaşamaya çalışırız. Bu tür bir inceleme beraberinde “empati,” “sempati” ve “şefkat” gibi duyguları getirir (s. 101).

Edebî çalışmalarla birlikte gelen göreselci ve postmodernist yaklaşımlara değinen yazar, kendisinin postmodernist olmadığını açık bir dille ifade ettikten sonra, sıcak bakmadığı bu akımlar hakkında bazı önerilerde bulunmaktadır. Derslerde göreselci ve göreselcilik karşıtı fikirler tartışılabilir ve bu tartışmalardan ahlâkî değerlerin nesnelliliğiyle ilgili daha üst değerlere geçilebilir. Ayrıca edebî çalışmalarda kavramsal netliğin eksikliği Sokratik sorgulama metoduyla aşılabılır. Yazara göre edebî çevrelerin içine düştüğü diğer bir hata da şudur: Bazı kimseler bir grubu veya çevreyi, sadece o grubun veya çevrenin üyelerinin anlayabileceği ve tenkit edebileceği fikrini savunmaktadırlar. Kadınları sadece kadınlar, siyahileri sadece siyahiler anlayabilir. Benzer şekilde, edebî çevrelerde, farklılıkların üzerine sünger çekilmesi, herkesin “derinin altında” aynı olduğunun iddia edilmesi de yanlıştır. Amaç ayrılıkları yok saymak değil, ayrılıkların ve farklılıkların altında toplandığı genele yükselebilmektir (s. 107-12).

Dördüncü Bölümde yazar, Batı dışındaki kültürlerin incelenmesinde karşılaşılan zorluklardan ve içine düşülebilecek tuzaklardan bahsetmektedir. Diğer kültürleri çalışırken kaçınılması gereken iki yaklaşım söz konusudur: Şovenizm ve Romantizm. Şovenizm, diğer kültürleri anlarken eldeki mevcut kavram ve kalıplara indirgemektir; mesela Yunan Tanrısı Zeus'u Hıristiyanların Tanrısına benzetme veya Aristo'nun kullandığı Yunanca “mükemmel

ve gelişen bir insan hayatı” anlamına gelen *eudaimonia* kavramını İngilizceye mutluluk (*happiness*) olarak tercüme etmek gibi (s. 118-19).

Diğer kültürleri incelerken içine düşülen diğer bir hata, kendi kültürümüzde bulamadığımız egzotik tecrübelerle karşı duyulan romantik özlemdir. Bu da diğer kültürü kendi kültürümüzden tamamen farklı ve yabancı olarak görme veya algılamayı, kapalı veya muammalı görünen alanları vurgulayarak benzer unsurları yok saymayı, dolayısıyla bir mukayese imkanını ortadan kaldırmayı doğurmaktadır. Bu yaklaşım hem “Doğu”yu hem de “Batıyı” çarpıtmaktadır. Romantizm, bilgi yetersizliğinden veya bir uzman gibi hüküm vermekten kaynaklanmaktadır. Mesela Jacques Derrida, Çin dili ve kültürü hakkında tamamen yüzeysel bilgilerden hareketle “Batı kültürünün söz merkezli (logosentrik), fakat Çinin resimsel (piktografik) yazısıyla Batının bu söz merkezliliği dışında gelişen güçlü bir medeniyet olduğu”nu söyleyebilmektedir. Benzer şekilde “Doğunun ‘birey’ kavramından yoksun, özne ve nesne, olgu ve değerler ayırımından habersiz olduğu” şeklindeki iddiaları romantik olmaktan öteye geçemez (s. 123-26).

Yazar'a göre diğer kültürleri incelerken işlenen başka bir hata, olayları olduğu gibi sadece anlatıp, tüm değer yargılarından tamamen kaçınmaktır. Böyle bir tavır her durumu hoş görme, hatta tasvip etme anlamına gelebilir. Halbuki hoşgörü, Batıda anlaşıldığı şekliyle, tüm davranışları içermez, mesela başkalarına zarar veren veya şiddete yönelik davranışlar, kaynakları ne olursa olsun hoşgörü bulamazlar. Ayrıca bir konuda hoşgörülü olmak, o konuda bir değer yargısına sahip olmamak anlamına gelmez. Başkalarının yaptığı şeyleri hoş görsek de kendimiz için tasvip etmeyebiliriz (s. 131-38).

Daha sonraki üç bölüm sırasıyla “Afrikan-Amerikan Çalışmaları”, “Kadın Çalışmaları” ve “İnsan Cinselliği Çalışmaları” hakkındadır. Amerika'da zaman zaman ırkçı görüşlere sahip yazarlar, üniversitelere konuşma yapmak üzere davet edilmekte; hatta üniversitelerde görevli hocalar, ırkçı görüşler beyan edebilmektedir. Yazar, gerek konuşmanın önlenmesini gerekse

öğretim üyelerinin görüşlerinden dolayı işlerine son verilmesini akademik hürriyete vurulacak bir darbe olarak görmekte, bu kimselerle mücadelenin gerekli olduğunu, fakat bu mücadelenin düşünce ve ifade özgürlüğünü tehdit etmeyecek şekilde yapılması gerektiğini söylemektedir (s. 183). Yazardan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bazı ilginç uygulamaları öğrenmekteyiz: Mesela, ünlü Harvard Üniversitesinde 1969 yılına kadar sürekli statüde sadece iki bayan öğretim üyesinin olduğu, kadınların ancak kendilerine ayrılan bir bölümde yemek yiyebildiklerini, 1967 yılına kadar Merkezi Kütüphaneyi kadınların kullanmalarının yasak olduğunu (s. 191). Ayrıca yazar, cinsellik konusunun Amerikan toplumunun muhafazakâr kesimleri tarafından nasıl bastırılmaya çalışıldığına işaret etmekte, en ciddi çalışmaların bile "seks" kelimesini kullanmaktan çekindiğini, onun yerine "Üretkenlikle İlgili Faaliyetlerin Davranışsal ve Sosyal Yönleri" gibi başlıkları tercih ettiğini belirtmektedir (s. 224).

"Dindar Üniversitede Sokrates" adlı bölümde yazar, liberal eğitim açısından Brigham Young ve Notre Dame Üniversitelerini karşılaştırılmaktadır. Nussbaum, Amerikan toplumunun genelde dindar olduğuna ve Amerikan yüksek öğreniminin kökünün dinî geleneğe dayandığına dikkati çektikten sonra bu üniversiteler hakkında bilgi vermektedir.² Brigham Young Üniversitesi, Amerika'nın en büyük özel üniversitesidir ve 30 bin civarında öğrencisi vardır. Mormonlar olarak bilinen Protestan bir Hıristiyan cemaati tarafından kurulmuştur. Bu cemaatin üyeleri disipline önem vermekte, evlilik dışı ilişkilerden çay ve kahveye kadar varan uzun bir yasaklar listesine sıkıca riayet etmektedir. Bu üniversitede öğrenciler, alkol içmek, kolsuz elbise giymek ve sakal bırakmak gibi bazı yasaklara uymak zorundadır. Ayrıca öğrencilerin pazar günleri kiliseye gitmesi mecburidir ve bir Piskoposun nezaretinde bunu belgelemeleri gerekmektedir. Brigham Young Üniversitesinin misyonu "İsa'nın İncilinin doğ-

ularını" öğrencilere öğretmektir. Yazar, bu üniversitede verilen eğitimin, dinî inanç adına bir takım özgürlükleri kısıtlama eğiliminde olduğunu belirtmektedir (s. 278-90).

Notre Dame Üniversitesi ise bir Katolik üniversitesidir ve üniversite hocaları Katolik geleneğe ya bağlı ya da sıcak bakmaktadır. 1992-1993'de yazılan misyon cümlesine göre Notre Dame Üniversitesi "hür araştırma", "açıkça tartışma" ve "akademik hürriyet" i desteklemektedir. Nussbaum'a göre, Notre Dame Üniversitesi gerçek bir üniversite ortamı sağlamış, Sokratik eleştiriye ve eğitimde hürriyete bağlılığını ispatlamış bir üniversitedir (s. 262-278).

"Yeni Liberal Eğitim" adlı son bölümde, daha önceki bölümlerde söylenenlerin ışığında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. "Hepimiz bir gün son nefesimizi vereceğiz, fakat bu arada, insanların arasında yaşamaya devam ederken, insaniyetimizi geliştirmeye çalışalım" diyen Seneca, eski ve yeni iki eğitim anlayışını karşılaştırmaktadır. Eski liberal eğitim "hürriyete uygun olanlar"ın, yani hür erkeklerin ve zengin sınıfın eğitimini hedeflemekteydi. Bu seçkin yaklaşım devamlılığı ve bağlılığı destekledi ve eleştirel düşüncüyü engelledi. Yeni liberal eğitim, Seneca'ya göre, servet, cinsiyet, sınıf gibi kategorilere dayalı olmayıp, yüksek eğitimi tüm vatandaşlara götürmeyi amaç edinmelidir (s. 293-94).

Yazar'a göre, eğer başkalarından ve başka kültürlerden öğrenmeyi, aradaki farkları takdir etmeyi arzulamıyorsak kendi kültürümüzü de hakkıyla öğrenemez, insaniyetimizi geliştiremeyiz. Liberal eğitim bu yüzden yalnızca Sokratik olmamalı, fakat aynı zamanda çoğulcu da olmalıdır. Öğrencilere her şeyi öğretmesek de, neyi bilmediklerini ve nasıl öğrenebileceklerini öğretebiliriz. Kendi ülkelerindeki azınlık gruplar ve diğer kültürler hakkında bilgi edinmelerini sağlayabiliriz. "Her şeyin üstünde, sıkıca ve eleştirel bir şekilde, kendi akıllarına sahip olabileceklerini göstermek için nasıl tartışabileceklerini öğretebiliriz." (s. 295)

Eleştirel Değerlendirme

Liberal eğitimde reformu işleyen ve eski Yunan edebiyatından modern hukuka kadar pek

² Yazarın kendisi bir Episkopalyan Hristiyan olarak yetiştirilmiş ve yirmi yaşında evlenmeden önce (muhafazakâr) Musevilğe ihtida etmiştir. Dinini oldukça ciddiye almakta, fakat ahlâkî ve sosyal yönlerine daha çok önem vermektedir.

çok alandan örnekler içeren bu eseri belirli yönleriyle tanıtmaya çalıştım. Kitabın takdir edilecek pek çok yönü bulunmakla birlikte, eğitim sistemimizi yakından ilgilendirdiğini tahmin ettiğim konulara öncelik verdim. Eleştirel akla bu kadar önem veren bir eseri bazı açılardan eleştirmeden bırakmak, yazarın vermeye çalıştığı mesaja ters düşerdi.

Eser şekil itibarıyla biraz dağınık bir görünüm arz etmektedir. Uzun sayılabilecek bir giriş eski ile yeni bir arada sunmakta, antik döneme ait liberal teoriyle günümüz Amerikan üniversitelerindeki uygulamalar arasında gidip gelmektedir. Bu gidip gelme diğer bölümlerde de sık olarak görülmektedir. Bölümler arasında sıradan bir okurun dahi gözünden kaçmayacak tekrarlara rastlanmaktadır. Dikkati çeken diğer bir husus, eserin, Amerikan yüksek eğitimi temel alması sebebiyle, işlenen konuların bir (hayli) kısmının Amerikan toplumu has olmasıdır. Ayrıca yazar, liberal politikalar açısından yüksek eğitim veren kurumlarla ilgili idari ve hukuki düzenlemeler üzerinde hemen hemen hiç durmamaktadır.

Yazar "liberal" kelimesinden tam olarak neyi kastetmektedir? Bunu anlayabilmek için eserin tamamının okunması gerekmektedir. Gerçekten de "liberal" farklı ortamlarda farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Liberal geleneğe sıcak bakan haftalık bir dergi, Amerika'da bu kavramın kamu yararına devletin müdahalesi, yüksek vergiler ve kamu harcamaları anlamında kullanıldığını, Avrupa'da sınırlı hükümet ve kamu yararının üstünde bireysel hürriyete öncelik anlamına geldiğini belirttikten sonra bu kelimenin tanımıyla ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır: "Kötü kullanım, kötüye kullanım ve yanlış kullanım: Böyle bir kelime için oldukça üzücü bir talih."³

Liberal bir toplum konuşma, din, mülkiyet hürriyetlerini teminat altına alan, zorlamalara ve haksızlara karşı bireyi koruyan toplumdur. Liberal bir toplumda bireyin hak ve hürriyetleri sonsuz olmayıp "başkasına zarar ilkesi" ile sınırlandırılmıştır. Bununla birlikte, teminat altına alınan hürriyetler tüm bireyleri kapsama-

yabilir. Mesela çocuklar "başkasına zarar ilkesi" gözetilmeksizin bazı zorunluluklarla karşı karşıyadır ve bunların başında da eğitim gelir. Batılı ülkelerde zorunlu eğitim genelde ilkokuldan başlayıp lise ve dengi okullardan mezuniyete kadar, yaklaşık on bir yıllık bir süreyi kapsamaktadır. Ülkemizde ise zorunlu eğitim, yakın zamanlarda yapılan düzenlemeyle beş yıldan sekiz yıla yükseltmiştir. Türkiye de dahil olmak üzere dünyada hiçbir ülkede yüksek öğrenim zorunlu değildir.

Nussbaum, liberal eğitimde reformun Sokratik ve Stoik temellere dayanması gerektiğini savunmaktadır. Sokratik eğitimle başlayalım. Sokrates'le ilgili bilgilerimizin kaynağı, Platon'un diyalogları, Xenophon'un ve kısmen diğer Yunanlı yazarların eserleridir. Nussbaum'un takdim ettiği şekliyle Sokratik eğitim, akla dayalı tartışmayı ve demokratik değerleri içermektedir. Sokrates'in metodunu eleştirel aklın oluşturduğu şüphe götürmez. Onun, otorite olarak kabul ettiği kutsal metinler yoktur. Homeros ve Hesiod'un şiirlerine yaptığı atıflar veya diğer mitolojilerden yaptığı alıntılar, akla dayalı delilleri desteklemek amaçlıdır. Bu yüzden Sokrates, sözü yazıdan üstün tutmaktadır; soru ve cevaplarla felsefi konuları incelemeyi kitabî araştırmaya tercih etmektedir. Fakat Sokrates'in bilgeligi arama serüveni aklı değil dinî bir temele dayanır: Tanrı Delfik Kahin aracılığıyla dünyadaki en bilge kişinin Sokrates olduğunu söylemiştir. Sokrates'in Tanrı'ya güveni sonsuzdur, ama kendisinin bilge olmadığını da bilmektedir. Bunun üzerine Sokrates, bu (vahyî) hakikati akıyla anlamaya, yani felsefeye kendini adar. Diğer yandan Sokrates bize ömrü boyunca kendisine yol gösteren ilâhî bir sesin nezaretinde yaşadığını söylemektedir. Bu ses bazen "cümlesinin tam ortasında" ona müdahale etmekte ve onu hata yapmaktan alıkoymaktadır. Sadece Platon değil, diğer yazarlar tarafından da aktarılan bu husus, eğer doğru ise, akla şöyle bir soru getirmektedir: Motivasyonunu dinden alan ve ilâhî bir sesin rehberlik ettiği Sokrates modern çağda seküler insanlara nasıl örnek olabilir?

İkinci olarak, Sokrates'in eleştirel metodunun çevresindekilere ne derece faydalı olduğunu sorabiliriz. Sokrates bazı insanlar üzerinde

³ The Economist, "Liberalism Defined: The Perils of Complacency." December 21, 1996, s. 17-19.

kalıcı etki yapmıştır. Ölüncüye kadar ondan ayrılmayan arkadaşları ve öğrencileri vardır. Yalnız onun ironik soruları, iğneleyici ifadeleri ve alayvari tarzı insanların kendisinden soğumasına ve onu terk etmelerine de sebep olmuştur. Xenophon, Sokratesin, kendini iyi eğitilmiş ve bilge sanan kimseleri soru ve cevaplarıyla hezimete uğrattığından dolayı, onun tarafından bu şekilde muamele gören “pek çok kimsenin bir daha yanına hiç uğramadığı”nı söyler.⁴ Neticeinin amaca ters geliştiği durumlarda, acaba Sokrates kendi metodunu da sorgulamalı mıydı?

Tüm erdemlerine, örnek alınacak karakter özelliklerine rağmen Sokrates de bir insandı. Diyaloglara dikkatlice bakıldığında onun bazı zaaflarından bahsetmek mümkündür. Her ne kadar bireyin kendini kontrol etmesini önermesine ve uygulamasına rağmen, genç (ve özellikle güzel) erkekler onun ilgi alanının daima içinde oldular. *Şölen* onun davetteki tüm misafirler sızıp kaldıktan sonra bile bir iki arkadaşıyla birlikte “kocaman bir kaptan içmeye” ve tartışmaya devam ettiğini belirtir.⁵ Sokratik metodun dinî ve kültürel değerlerin sorgulanmasına ve terkine yol açtığı şeklindeki eleştirinin tamamen haksız olduğu söylenemez. Sokratik metodun dinî değerlerin sorgulanmasına yol açtığı su götürmez bir durumdur. Amerika Birleşik Devletleri’nin “kurucu babaları”ndan sayılan Benjamin Franklin özgeçmişinde Sokratik metodu benimsemesinin kendisinde ne gibi değişikliklere sebep olduğunu şöyle belirtmektedir:

Ben onun [Sokratik metodun] büyüüne kapıldım, benimsedim ve çelişki ve ispatlamaya dayalı argümantasyonu hemen bıraktım. Mütevazı bir araştırmacı ve şüpheli rolünü üstlendim. Daha sonra Shaftesbury ve Collins’i okuyarak dinî doktrinimizin pek çok noktalarından ciddi biçimde şüphelenmeye başladım. Ben bu metodu kendi açımdan oldukça emin, fakat kendilerine karşı kullandığım

kimseler açısından oldukça utanç verici buldum. Bu bana büyük bir haz verdi, onu sürekli olarak uyguladım ve oldukça maharet kazandım. Üstün bilgiye sahip insanları bile, içinden kendilerini çıkaramadıkları zorluklara sokarak, daha önce görmedikleri neticeleri kabul etmeye mecbur bıraktım. Bu şekilde ne kendimin ne de savunduğum tezin her zaman hak etmediği zaferler elde ettim.⁶

Diğer yandan yazarın liberal eğitimi üzerine dayandığı ikinci temel ilkeye, “dünya vatandaşlığı”na Sokrates ne ölçüde uymaktadır? Dünya vatandaşlığı fikri, yerel değerlerden evrensel değerlere doğru yolculuğu gerektirir. Bu yolculukta yabancı kültürleri incelemek önem kazanır. İşte bu noktada Sokrates, Stoik kozmopolit düşünceye ters düşmektedir. *Crito*’da Sokrates, kendisine yöneltebilecek şöyle bir suçlamadan bahseder:

Sokrates, bizden ve bizim devletimizden memnun olduğunu gösteren güçlü delillerimiz var. Ülkemize bu kadar bağlı olmasaydın, onun sınırlarının dışına çıkma konusunda bu kadar çekingen davranmazdın. Diğer insanların yaptığı gibi, *hiçbir zaman ülkenin dışına çıkmadın ve hiçbir zaman başka bir ülkeyi veya onun kanunlarını tanıma ihtiyacı hissetmedin.*⁷

Her ne kadar Sokrates diğer ülkeleri ve kültürleri inceleme ihtiyacı hissetmemiş olsa da, teoride buna karşı çıkmayacağını, hatta destekleyeceğini söyleyebiliriz. Zaten yazar bu noktada Sokrates’e değil, Stoik düşünürlere müracaat etmektedir. Sokrates, diğerleri gibi ve belki de kısmen haklı olarak, Atina’nın “dünyanın en büyük ve en meşhur bir devleti” olduğuna inanıyordu. Klasik antik dönemden Büyük İskender’le başlayan Helenistik döneme geçiş beraberinde pek çok değişikliği getirdi. Stoik düşünürlerin savundukları dünya vatandaşlığı fikri ve evrensel değerler, şehir devletine dayalı politik ve ekonomik yapının çözülmesi neticesinde ortaya çıkmıştır.

⁴ Xenophon, *Recollections of Socrates and Socrates' Defense Before the Jury*, çev. Anna S. Benjamin. New York: Macmillan Publishing Company, 1965, s. 116.

⁵ *Symposium 223c-223d. The Collected Dialogues of Plato*. Princeton: Princeton University Press, 1980.

⁶ Benjamin Franklin, “The Autobiography,” *The Norton Anthology American Literature* içinde, Kısaltılmış 4. Baskı, New York: W. W. Norton & Company, 1995, s. 236.

⁷ *Crito* 52b-52c.

Günümüzde de benzer değişikliklere tanık olmaktayız. Ulaşım ve iletişimin hızla gelişmesi, elektronik devrim ve son on yıla damgasını vuran internet, beraberinde zorunlu olarak küreselleşmeyi getirmektedir. Avrupa Birliği, İslam Konferansı, Nafta, Mercosur ve Asean gibi oluşumlar, ülkeler arasında sadece ekonomik ve kültürel işbirliği değil, aynı zamanda ortak değerlerin belirlenmesine ve benimsenmesine yönelik ciddi adımlardır. Küreselleşmeyle birlikte (veya rağmen) yerel kimliklerin ve değerlerin çıkışını gözlemlemekteyiz. Yerel ve evrensel değerler arasında sağlıklı bir dengeyi kurulabilmesi kolay değildir. Nussbaum'un kitabında en çok zorlandığı husus da budur (bkz. s. 60 ve sonrası).

Ülkemizde yüksek eğitim ne derece liberaldir? Çok az. En azından incelediğimiz kitapta anlaşıldığı şekliyle. Türkiye'de yüksek eğitim baştan sona hiyerarşik bir yapı içindedir. Yüksek Öğretim Kurumu tüm üniversiteleri denetleyen ve alınan kararları onaylayan merkezî ve merkezîyetçi bir kuruluştur. Rektör seçimlerinden öğretim görevlilerin yurt dışı izinlerine kadar hemen hemen her konuda onayının alınması gerekir. Diğer yandan lise ve dengi okul mezunlarının üniversitelere yerleştirilmesinin de liberal bir felsefeye dayandığı söylenemez. Bilhassa son düzenlemelerle belirli meslek okulları, mesela imam hatip liseleri, sistematik olarak eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden yararlandırılmamaktadır. İhtisarlaştırma bahanesiyle getirilen sınırlamalar, aslında, dindar kesimlerin önünü kesmeye yönelik alınan kararlardır. Ayrıca dinî değerlerini yaşamaya çalışan bazı bayan öğrenciler, dünyada örneğine rastlanma-

yacak bir şekilde eğitim haklarından mahrum bırakılmaktadır.

Üniversitelerin çeşitli bölümlerini kazanan öğrencilerin liberal bir eğitim almaları mümkün değildir, çünkü ülkemizde üniversiteler demokratik değerlerin aşılmasını hedefleyen yerler değil (öğrencilerin bu değerleri lisede almış olduğu varsayılır) fakat meslekî eğitim veren kurumlardır. Özellikle fen ve mühendislik bölümlerinde okuyan öğrenciler, beşerî ve sosyal bilimlerden ders almadan mezun olabilmektedir. Amerikan üniversitelerinde bir öğrencinin Platon'u, Descartes'i, Mill'i, Freud'u ve hatta Marks'ı okumadan mezun olabilmesi zordur. Aynı şeyi kendi eğitim sistemimiz açısından İbn Rüşd, İbn Haldun, Mevlana, Hoca-zade veya Katip Çelebi için söyleyemeyiz. Derslerin işleniş şekillerinin de eleştirel düşüncüyü ve yaratıcılığı teşvik ettiği söylenemez. Pek çok üniversitede vize imtihanları bilgiyi özümsemeyi ve araştırmayı teşvik etmemekte, sadece ezbere yönelik bir hizmet vermektedir.

Okuyucuyu tamamen karamsar bir tabloyla bırakmak haksızlık olurdu. Son iki paragrafta saydığımız sorunların bazıları eğitim sistemimizden, bazıları eğitim anlayışımızdan, bazıları da her ikisinden kaynaklanmaktadır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen verilen eğitim belli alanlarda ve belli derecelerde ihtiyacı karşılamaktadır. Gerek sistemin gerekse anlayışın değiştirilmesine ve geliştirilmesine yönelik, bilhassa özel üniversitelerde ve bazı devlet üniversitelerinde de, ümit verici çabalar vardır. Bu çabaların önümüzdeki dönemlerde başarıya ulaşması dileğiyle.